

Mikos Éva

Idegenek az ételünkben: kereskedelmi mondák a 20–21. század magyar sajtójában

Az értelmiség, a hatalmon lévők és a nagyvállalatok közös vágya, hogy betekintést nyerhessenek az átlagember gondolkodásmódjába. Erre szolgálnak például a közvélemény-kutatások, amelyek napi közéleti kérdésekkel kapcsolatos válaszok vagy a vásárlási preferenciák társadalmi megoszlását vizsgálják. A vásárlási hajlandóságot ma már az internetes algoritmusok is nyomon követhetik az egyes felhasználók keresései alapján. A mélyebb, átfogóbb, a teljes világszemlélettel összefüggő tudást, a nehezen behatárolható átlagemberi műveltséget, érdeklődést jóval bonyolultabb azonosítani.

A dolgozat tárgyát képező „meghökkenítő meséket” a köznyelv, illetve a zsurnalisztika „városi legendáknak” nevezi. A tudományos nyelvhasználatban *kortárs* vagy *modern mondákként*¹ emlegetett történetek az átlagember, a modern nyugati társadalmak széles és nagyon heterogén középosztálya tagjainak világismeretébe, tájékozottságába, problémalátásába adhatnak betekintést.² Gyűjtésükben és feldolgozásukban nemzetközi szinten három tudományterület vesz részt, a folkloristák mellett a szociológusok és a pszichológusok, de a három diszciplína határterületei – például a szociálpszichológia –, valamint a nyelvészet és kommunikációtudomány képviselői is érintettek. A szociológusok figyeltek a mondák társadalmi beágyazottságára is.³ A szakirodalom tényként kezeli a jelenség középosztályi karakterét, de komolyabb kutatási eredményeket a társadalmi megoszlás tekintetében eddig nem sikerült fellelni. Feltehető, hogy a kortárs mondák terjesztésére való hajlandóság,

¹ Az angol *urban legend* kifejezésből magyarított – pontosabban félrefordított – *városi legenda* fogalom általánosan elterjedt a köznyelvben, emellett elsősorban a témával foglalkozó újságírók használják. Mivel az angol legend (illetve számos más indoeurópai nyelvben is létező *legende*, *legenda* stb. kifejezések) pontos fordítása *monda*, és nem *legenda* (utóbbi jóval szűkebb mezőt takar, a szentek életéről és a szent helyek történetéről szóló mondák megnevezésére szolgál eredetileg), ezért ezt a kifejezést a folkloristák és szociológusok nem használják. A téma ma magyarul igen kezdetleges folklorisztikai diskurzusában a *modern*, illetve *kortárs monda* kifejezések – előbbi a német *moderne Sage*, utóbbi az angol *contemporary legend* magyarítása – egyaránt használatosak, így ezeket az alábbiakban szinonimaként kezelem. Utóbbiak bevezetésére Nagy Ilona tett javaslatot a hazai diskurzus megalapozásának szándékával írott munkájában, ahol a nemzetközi kutatás valamennyi terminológiai problémáját tárgyalta. Nagy 2006: 397–401.

² Fine–Ellis 2010: 1–20.

³ A tudományos megközelítés mellett létezik még egy fontos diskurzus, az újságíróké, közülük idehaza Marinov Iván munkássága emelkedik ki, akit elsősorban a modern mondák leleplezése motivál. Lásd az *urbanlegends.hu* című honlapot, továbbá: Marinov–Dezső–Pál 2008. A sajtó munkatársai egészen más szemszögből vizsgálják a témát, mint a folkloristák vagy a szociológusok, általában az egyes történettípusok cáfolására törekszenek, s kevésbé a társadalmi összefüggéseik, létezésük okai foglalkoztatják őket.

illetve a bennük való hit nem társadalmi réteg-specifikus, legfeljebb a megosztása tekintetében van különbség az egyes, iskolázottság és műveltség – s kevésbé a társadalmi vagy anyagi helyzet – szerint elkülönülő rétegek között. A társadalom széles középső rétegének tagjai körében a legvalószínűbb, hogy valaki elhiszi és továbbadja ezeket a történeteket. Krekó Péter szociálpszichológus nyugati vizsgálatokon is alapuló kutatásai szerint a műveltség nem jelent igazi választóvonalat a tévhitiek, híresztelések, álhírek hiteles információként való elfogadása tekintetében.⁴

Az 1930-as évek elején Németországban kezdtek tudományos igényvel foglalkozni e jelenséggel, az ott ekkor szárnyait bontogató sajtótörténet keretein belül, az írott változatokra összpontosítva. Már ebben az időben felfigyeltek folklór jellegére, illetve arra, hogy e mondák típusokba rendezhetők, és variációkban léteznek. A folyamat az 1930-as évek végén a német tudományosság ideológiai túlerhelődése miatt megtorpant.⁵ Az 1960-as években amerikai kutatók vették fel a fonalat, akik főként élőszókból gyűjtötték e különös történeteket, majd az 1970-es évektől a sajtóadatokra is felfigyeltek.⁶ Az amerikai fejlemények hamar visszhangra találtak Európában is, német, francia, olasz, skandináv kutatók kezdtek foglalkozni a témával. Mindehhez szakítani kellett a folklór – illetve az azzal egyenlőnek tekintett *népköltészet* – korábbi, erősen az oralitásra, valamint a társadalmi meghatározottságra építő definíciójával, ami Észak-Amerikában és Nyugat-Európában nagyjából az 1970-es évek elejére végbement. Kisebbség-viták után ma már általános a konszenzus arról, hogy a folklór a modern urbanizált társadalmaknak épp úgy a sajátja, mint volt az a korábbi évszázadok részben vagy egészében szóbeliségben élő rurális társadalmainak.⁷

A modern mondák egyszerre vannak jelen a szóbeliségben és az írásbeliségben, utóbbi kategóriából az időszaki sajtó jelenti a legfontosabb hordozó közegüket. A modern mondák leírt formában olyan álhírek, amelyek szilárd struktúrájú elbeszéléseként időről-időre visszatérnek a hírlapokban és olcsó színes magazinokban.⁸ Szerkezetük ezekben az esetekben főként az apró színes hírek formáját ölti, a gyanútlan olvasó pedig akár komolyan is veheti őket. Megjelent a tömegkultúra újabb médiumaiban is, a film, a televízió is rendszeresen felhasználja.⁹

⁴ Krekó 2022: 41–43.

⁵ Shojaie Kawan 1995.

⁶ Amerikában szóróványosan már az 1940-es évektől jelentek meg a jelenséget tudományos igényvel tárgyaló tanulmányok. Az amerikai kutatók között meg kell említeni a magyar származású Dégh Linda nevét, aki az 1960-as évek közepétől az Indiana Egyetem bloomingtoni kampuszán dolgozott. Ő próbálta először elméleti keretek közé terelni a modern mondát, elsősorban a „hagyományos” mondákkal való összefüggéseire koncentráva (lásd például: Dégh 1970). A témából írott szintézise: Dégh 2001.

⁷ A hazai folklorisztikában ez a határozott áttérés még nem történt meg. Ennek tudománytörténeti háttéréről és lehetséges okairól: Mikos 2021: 117–120; Mikos 2022: 22–26. A nyugati fogalomtisztázási folyamat egyik nyugvópontjának tekinthető a (konzervatív) amerikai folklorisztika atyja, Richard Dorson által szerkesztett nemzetközi tanulmánykötet (Dorson 1978).

⁸ Vö. Gerndt 1988, 1995.

⁹ A kortárs mondák és a tömegkultúra összefüggéseiről: Fischer 1991; a kommersz filmek és a mondák kapcsolatáról enciklopédikus jelleggel: Koven 2008.

A nyugati kutatók időről időre átértékelik saját pozíciójukat, különösen a folklórnak is új lehetőségeket teremtő technológiai változások fényében, az utóbbi két évtizedben befogadta a kutatóközösség az internetet, valamint a közösségi médiát is a mondák terjesztésére alkalmas közegként ismeri el.¹⁰ A mondák egy része újabban már képek – grafikák, illetve manipulált fotók – és olykor videók kíséretében jelenik meg.

Ha nagyon röviden szeretnénk valamiféle meghatározást adni a modern mondáknak, akkor a következőket szükséges kiemelni. A német terminológia szerint a *mondaszerű történetekben*¹¹ a hagyományos mondák szerkezeti felépítése megmarad, de a modern nagyvárosi létforma és annak tárgyi világa elevenedik meg. A modern mondák a régi hiedelemtörténetek, mítoszok és mesék számos motívumát viszik tovább megújult külsőségekkel.¹² A hagyományos történetekhez való kötődésük a csoda és a természetfelettiel való kapcsolat különös, rejtett megjelenítésében érhető tetten. Míg a hagyományos hiedelemtörténetekben hiedelemlények, azaz boszorkányok, lidércek, ördögök stb. léptek színre, addig a modern mondák jelentős része hús-vér embereket és állatokat alkalmaz helyettük, ám ezek is különös módon viselkednek. A modern mondákban szinte minden esetben valamilyen meglepő esemény történik, amire nehéz racionális magyarázatot adni. Ám ezeket az olykor bizarr történéseket nem szó szerint, hanem metaforákként, illetve allegóriákként értelmezik a társadalomtudósok.¹³

Az amerikai kutatók az első gyűjtések megjelenésével egyidőben már elemzési szempontokat is körvonalaztak: a történetekre társadalmi folyamatok leképeződéseként, bonyolult gazdasági, politikai problémákra adott egyszerű, megnyugtató válaszokként tekintettek.¹⁴ Már ekkor megindult az összegyűlt szöveganyag tematikus csoportokba rendezése. Gary Alan Fine amerikai szociológus az 1980-as években *mercantile legendsnek*, vagyis kereskedelmi mondáknak nevezte el azokat a történeteket, amelyek főhőseit a 20. századi nyugati ember egyik kedvenc tevékenysége, a vásárlás során éri valamilyen kellemetlen meglepetés.¹⁵ Az elbeszélések szüzséje roppant egyszerű: a vevő a megvásárolni kívánt termékben élő állatra vagy állati maradványra bukkan. A váratlan meglepetéstől aztán sokkot kap, szélsőséges esetben az állat marása vagy az ijedség következtében kórházba kerül, ritkán szörnyethal.

¹⁰ Az internet és a folklór kapcsolatáról nyújt áttekintést: Blank (ed.) 2009; Peck–Blank (eds) 2020. Az internetes sajtó néhány jellemző mondatípusáról: Russel 2011.

¹¹ A kifejezés a német *sagenhafte Geschichte* szópár magyarítása, a német kutatók óvatosságára utal: Brednich 1991, 1993.

¹² A modern mondákról és a több száz vagy akár több ezer éves párhuzamaikról számos tanulmány született már, lásd például: Ellis 2020 [1983].

¹³ Fine–Ellis 2010.

¹⁴ Az elemzés e szempontja már az amerikai modern mondakutatás alapműveiben is megjelent, lásd például: Brunvand 1981.

¹⁵ Fine 1985, 1986, 1989.

Az egzotikus gyümölcsök közé keveredő kígyó, pók vagy skorpió,¹⁶ a sörösvégből kikandikáló egérfarok, vagy a húspogácsában rejtőző állati fog, illetve csontdarab egyaránt meglepetést okozhat a vevőknek. A megvásárolt áruk sora végtelen, mint ahogy a rejtőző állatfajok listája is hosszú, s egyre több lesz belőlük az idő előrehaladtával. Az élelmiszerek kereskedelmének egyre bonyolultabbá válásával, az ellátási láncok hosszabbodásával összefüggésben egyre távolabbról érkezhetnek zöldségek, gyümölcsök vagy bármilyen csomagolt élelmiszer a boltokba, s ezek között egyre több az ismeretlen, az újszerű. Az 1980-as években már gyanússá váltak a palackozott élelmiszerek és italok, például az étolaj vagy az üdítők is, később, a 20. század második felére jellemző, szupermarketekben árusított félkész, illetve készételek, például a tubusos szószok, a mélyhűtött pizzák és hamburgerek, vagy olyan fogyasztási cikkek, mint a rágógumi.¹⁷ Az egyetlen alapszüzére visszavezethető történettípus nagyon szerteágazó altípusrendszerrel bír: mivel a folklór elbeszélésekben a szereplők, helyszínek és tárgyak cserélhetők, az egyes típusok a tárgyi világ változásával egyre szélesedő, szinte követhetetlen televényt alkotnak. A vizsgált mondatípus jelentős leágazását jelentik azok az elbeszélések, amelyekben a kereskedelmi forgalomban kapható élelmiszerbe valamilyen emberi vagy állati testvadász, illetve ürülék kerül.¹⁸ Az újságokban megjelenő szövegek viszonylag nagy csoportjában a történettípus halmozott előfordulását láthatjuk, tehát az elbeszélő felsorolja teljes tudásanyagát a tárgyban.¹⁹

A történetek mögött mindig felsejlik a valóság, hiszen olyan, hogy zöldségek vagy gyümölcsök közé apróbb állat kerül, nem elképzelhetetlen. A modern mondatok azonban több dologban is különböznek a hétköznapok valóságától. Egyfelől hajlamosak a túlzásokra: a banános ládába nem egyszerű keresztes pók vagy apró sikló, hanem egyenesen madárpók vagy *boa constrictor* keveredik, amely minden viszontagságot túlél több hetes útja során. A történetek szóbeli előadója nem tudja megmondani, kivel történt az eset, hiszen ő is másvalakitől hallotta, aki valakitől

Köröm volt a tablettában

Régebben sokszor olvastam az újságokban olyat, hogy a kenyéren cigarettacsikk, bogár, a kolbászban hajsza, a bébiételben üvegdarab, vasdarab, az üveg sörben egér volt.

Tegnap elszopogattam a szokásos multivitamin magnéziumtablettámat, s azt éreztem, hogy a nyelvemen maradt vala-

mi. Egy csinos kis női köröm volt. A magnéziumtablettát valószínűleg német multicég gyártja, mivel német feliratú volt a doboz. Vagyis nemcsak hazánkban, hanem még egy Németországban lévő multi világcégnél sem mennek tökéletesen a dolgok.

Varga Irén
Köszeg

hallotta stb. Ezért is hívják ezeket a történeteket az angolban olykor *FOAF-talennek*, a „friend of a friend” kifejezés rövidítése-képpen. Az írott változatokban az azonosítás még kevésbé egyszerű, hiszen itt nincs a szó szoros értelmében vett adatközlő, s ha egy-egy cikk szerzői névvel jelenik is meg – ilyenből egyébként kevés van –, az ott megnevezett helyek és személyek is lehetnek kitaláltak, illetve a cikkek túlságosan kevés

1. kép. *Köröm volt a tablettában*²⁰

Forrás: *Vas Népe* 2000. január 27. 5.

¹⁶ Erről részletesen: Mikos 2021.

¹⁷ A típus már az 1980-as években is gazdag leágazásainak összegzése: Fine 1985: 68–71.

¹⁸ Utóbbi témát direkt nem gyűjtöttem, de a dolgozat anyagát képező gyűjteményben lehet erről is olvasni: Román 1961.

¹⁹ Lásd például: Varga 2000; Borsodi 2018.

²⁰ Hasonló olvasói levél még a gyűjteményben: Kovács 1992.

adatot tartalmaznak ahhoz, hogy ellenőrizni lehessen őket. Az olvasónak pedig sem ideje, sem pedig kedve nincs ahhoz, hogy utánajárjon, vajon él-e Kőszegen Varga Irén nevű személy (minden bizonnyal igen, hiszen gyakori családnévről van szó), s tényleg ő küldte-e be a fenti beszámolót, továbbá nem képzelődött, netán konfabulált-e az illető.

A kereskedelmi mondákkal kapcsolatos tudományos érdeklődést az áruházi kígyókról (*Department Store Snakes/Snake in the Blanket*) szóló történet nyitotta.²¹ Ebben az elbeszélésben egy gyanútlan vásárló egy olcsó, Ázsiából importált cikket forgalmazó áruházban szeretne valamilyen puha tárgyat, például plédet, kardigánt vagy szőnyeget megvásárolni, s miközben megtapintja, felveszi, esetleg hazaszállítja az árut, egy kis kígyó bújik elő belőle, és megharapja őt.²² A mondákban gyakori az ellentétes szerkesztés, a puha tárgy és a kis állat éles fogai kontrasztot alkotnak. Ezt az elbeszéléstípust az 1980-as évek Amerikájában a mind nagyobb piaci részesedést szerző ázsiai „Kis Tigrisek”-kel szembeni civil ellenérzések metaforájaként értelmezték.²³

Emblematikus kereskedelmi monda a gyorsétteremben, esetleg a szupermarket fagyasztópultjából vásárolt félkész vagy készételben – jellemzően pizzában, hamburgerben vagy rántott csirkében – talált rágcsálómaradványról szóló történet is, amelyet a kutatók egy ismert amerikai gyorsétteremláncról neveztek el (*Kentucky Fried Rat* – Kentucky rántott patkány).²⁴ Ebben a sztoriban is sokféle aggodalom sűrűsödik, a nagy konszernekkel szembeni ellenérzésektől kezdve a gyorsételek egészségtelen mivolta, bizonytalan higiénés háttere miatti félelmekig.²⁵

A modern mondák gyűjtése és feldolgozása Magyarországon még gyerekcipőben jár, holott, mint láttuk nemzetközi szinten közel százéves kutatástörténettel rendelkezik.²⁶ Ennek okán nincsenek olyan adattárak, amelyek a kortárs mondák akár egyetlen típusának szóbeli hagyományozását dokumentálhatnák. E hiány pótlására a nyomtatott sajtó, illetve annak online adatbázisokban rögzített példányai jelentenek segítséget.²⁷ Csak feltételezhetjük, hogy az újságokban megjelenő szövegek egy kiterjedt szóbeliség ritka lenyomatai, ami a típus írott variánsainál jóval jelentősebb lehetett.

²¹ A modern mondák jelentős részének van egységes angol típuscíme, akárcsak a népmeséknek. Ezek a hazai kutatás hiányosságai miatt magyarra többnyire nincsenek lefordítva, így jelen dolgozat is az angol címet használja elsősorban. A típuscímetek lásd például: Brunvand 2001.

²² Mullan 1970. Hasonló történeteket lásd még: Klintberg 1985.

²³ Vö. Fine 1989.

²⁴ Fine 1980.

²⁵ Fine–Turner 2000: 644–646.

²⁶ A hazai kutatási előzménynek a főként újságírók sokszor tudományos igényű megnyilatkozásait tekinthetjük leginkább. Ezek összegzése: Nagy 2006: 431–434.

²⁷ Mivel az online adattárakat folyamatosan töltik fel újabb és újabb sorozatokkal, egy ilyen szemle nem lehet teljes.

A KISKERESKEDELEM ÉS ÉLELMISZERVÁSÁRLÁS LEGFONTOSABB VÁLTOZÁSAI ÉS ÉLETMÓDRA GYAKOROLT HATÁSAI AZ ELMÚLT KÉTSZÁZ ÉVBEN

A kereskedelmi mondák kiterjedt körét e dolgozat az ételekkel kapcsolatos elbeszélésekre szűkíti le. Ezek létrejöttének és népszerűségének történelmi hátterét a mezőgazdaság, illetve az élelmiszeripar és az élelmiszerek kereskedelmének 20. századi átalakulásai jelentik. Az előző századfordulón a magyar lakosság igen jelentős része gazdálkodott saját földjén, illetve élt mezőgazdasági bérmunkából.²⁸ Az emberek többsége azt ette, ami saját vagy munkaadója gazdaságában termett, illetve a közeli piacon a helyi termelőktől megvásárolható volt.²⁹ Száz év elteltével a napi betevőt az emberek túlnyomó többsége valamelyik közeli szupermarketből – multinacionális cégtől – vagy kisebb élelmiszerboltból szerzi be.³⁰ Az árucikkek többnyire előre csomagolva kerülnek a polcokra, a higiénia szempontját minden egyéb elé helyezve. Az élelmiszerkereskedelem teljes átalakulása eltávolította az embert saját táplálékától. Egyfelől a megvásárlás előtt nem nagyon lehet kézzel érinteni azokat, illatukat sem igen érezni, másfelől, bár a gabona vagy az élő állatok távolsági kereskedelme évszázadok óta létező jelenség,³¹ az utóbbi száz évben a szállítási láncok hossza folyamatosan növekedett, az elfogyasztott ételek egyre nagyobb része érkezik távoli tájakról, adott esetben másik kontinensről.³² Annak azonban, hogy ma már télen is bárki vehet paradicsomot, amely Dél-Amerikában termett és repülővel érkezett, mindennapos fogyasztási cikké váltak a mediterrán és trópusi gyümölcsök, de elérhetők akár a tenger gyümölcsei vagy a japán marhahús is, komoly ára van. A kereskedelemben kapható ételek eredetéről, feldolgozásuk módjáról, tárolásáról szinte alig tudunk valamit, ami bizonytalanná tesz bennünket, és gyanakvásra adhat okot.

Évezredekken át az ételekhez szükséges alapanyagok megtermelése és fogyaszthatóvá tétele töltötte ki az emberek többségének a mindennapjait, s az étel nagy megbecsülésnek örvendett.³³ E tekintetben is alapvető változások történtek a 20. század eleje óta. A mai nyugati ember idejének többnyire csak egy igen kis részét tölti ételeinek beszerzésével és elkészítésével, s nem is becsüli feltétlenül meg

²⁸ A magyarországi agrártársadalom átrendeződéseiről, a parasztság 19–20. századi történetéről ad áttekintést Kovács 2020. Gunst Péter számításai szerint, a mezőgazdaságból élők aránya 1910-ben 55,8%, s még 1941-ben is közel 49% volt: Gunst 1987: 13. Idézi: Kovács 2020: 53.

²⁹ A 19. században a fővárosban is rengeteg szabadtéri piac működött, s bár a század folyamán a boltok jelentősége fokozatosan nőtt, előbbi fontossága sem szűnt meg: Szilágyi 1986.

³⁰ Longstreth 2019.

³¹ Papp 2014.

³² Az élelmiszerellátási láncok hosszabbodásáról és annak számos, így a korábbi agrártársadalmakra, illetve a mindenkori fogyasztókra tett hatásairól, a fenntarthatatlanság problémájáról ma már kiterjedt diskurzus szól. Érdekes aspektusokat és fontos tanulságokat fogalmaz meg: Mahoney 2016.

³³ Hoffmann 2001.

azt.³⁴ A globális gazdaság egyik súlyos problémájává vált a pazarlás: lényegesen több ennivalót veszünk, mint amennyit elfogyasztunk végül. A világ szegényebb részében pedig mindennapos dolog ma is az éhezés. Ezek az anomáliák a hétköznapok emberét is foglalkoztatják.

A ma fogyasztott élelmiszerek korábban nem látott biztonsági ellenőrzéseken esnek át annak érdekében, hogy ne tartalmazzanak idegen eredetű, egészségre káros dolgokat, például kórokozókat vagy vegyszereket. Az élelmiszerbiztonság azonban önmaga is hosszú történeti folyamat során alakult ki, s ebben voltak buktatók, visszalépések és tragikus események is. Ezek egy részét megőrizte a kollektív emlékezet, s tévhit, közhiedelmek formájában tárolta el, majd időnként sajtóhírek – ál-, illetve rémhírek – manifesztálják azokat, biztosítva e narratívák fennmaradását. Hiába azonban a szigorú intézményes előírások, a nagy élelmiszergyártó konserneket és az ételalapanyagokat forgalmazó áruházláncokat ma is rendszeresen kapják rajta károsodott, fertőzött ételek forgalmazásán, marketing-csalásokon, a vásárlók megtevesztésén. Így nem csoda, ha az ételekkel és az élelmiszerkereskedelemmel szemben mindmáig nagyfokú a bizalmatlanság.³⁵

A rágcsálókkal, kisebb hullókkal és rovarokkal való együttélés az emberiség számára évezredek óta természetes volt, s mivel többségük kellemetlenségeket okoz, például kárt tesz az elraktározott ételekben, vagy fájdalmas a csípése, az emberek évezredek óta a rosszaság és a gonoszság szimbólumait látták bennük.³⁶ A 20. század a kártevőmentesítésben is változást hozott, a rovar- és rágcsálóirtás ipari jelleggel történik. A katasztrófa helyzeteket – háborúk, természeti csapások – leszámítva a modern nyugati ember ma már kevésbé szenved a csúszómászó világ képviselőitől. A kortárs kereskedelmi mondák hullői, rovarai és rágcsálói ebbe a nagyon steril, letisztult világba törnek be, azonnali vészhelyzetet jelentve a civilizációra.

A körülöttünk lévő világ csak látszólag tiszta és áttekinthető. A valóságban rengeteg ismeret szükséges ahhoz, hogy átláthassuk globális világunk működését, a kapitalizmus, a piacgazdaság, vagy akár csak a modern állam szerepét és életünkre gyakorolt hatásait. Az átlagember számára a körülöttünk zajló gazdasági folyamatok, az infláció, a valutaárfolyamok, a részvények és a tőzsde, az élelmiszeripar és a kiskereskedelem működése nem feltétlenül érthető, ugyanakkor ezek az ő életét is alapjaiban határozzák meg. Ma már nem lehet probléma az ismeretekhez való hozzáférés, de ez önmagában nem elegendő. A megfelelő információ kiválasztása ennél jóval nehezebb, s a könnyen érthető, megnyugtató válaszok vonzóbbnak bizonyulhatnak a körülményes, bonyolult tudományos fejtegetéseknél.

³⁴ A hirtelen, egyetlen generáció életében bekövetkező változás sokkoló hatásairól, a régihez való ragaszkodás mikéntjéről, a vidéki emberek városivá válásának az étkezésre és az ételek beszerzésére tett hatásairól érzékletes képet fest Ispán Ágota Lídia monográfiája: Ispán 2020: 54–68, 166–219.

³⁵ Levenstein 2013.

³⁶ Végh (szerk.) 2019.

EGÉR A PALACKBAN: A KERESKEDELMI MONDÁK HAZAI VÁLTOZATAI

A kereskedelmi mondák a 19–20. század fordulója óta ismertek, és a magyar nyelvű sajtóban is a század első évtizedére tehető megjelenésük. A magyar gazdaság és kereskedelem története azonban eltérő utat járt be, mint a nyugati, s bár a kereskedelmi mondák nálunk is jelen voltak, de kevesebb altípussal és más jelentésrétegekkel. Egyes, Nyugat-Európában és különösen Észak-Amerikában jellemző altípusok hiányoznak a hazai kínálatból, a meglévő párhuzamok pedig másféle értelmezési lehetőségeket is kínálhatnak.

A pokrócban bujkáló áruházi kígyó története a nálunk hiányzó altípusok közé tartozik, eddig egyetlen, invariánsnak tekinthető adatát sikerült fellelni.³⁷ Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy megjelenése idején, nagyjából az 1960–1970-es években a történet alaphelyzetét jelentő *shoppingolás*, a ráérős, elsősorban érzelmi komfortigényt, s nem valódi szükségleteket kielégítő vásárlás szokása nem létezett Magyarországon, ezt sem az állampolgárok anyagi helyzete, sem pedig a rendelkezésükre álló árukínálat nem tette lehetővé. Az amerikai elbeszélők továbbá szinte kivétel nélkül távoli tájakról – főleg Ázsiából – érkező árucikkeket forgalmazó boltokba helyezik a történetet, a távol-keleti áruk nagyarányú jelenléte azonban nálunk ebben az időszakban szintén nem volt jellemző, így a velük kapcsolatos idegenkedés vagy ellenszenv sem.³⁸ Bár valószínű, hogy a legtöbb kereskedelmi monda a nyugati hírügynökségek jóvoltából jutott el a magyar sajtóba, az is feltételezhető, hogy a fogadó oldal erősen szűrve, a hazai igényekhez igazodva adaptálta ezeket az (ál)híreket.

A kultúrák közti eltérések is okozhatnak különbségeket a mondakincsben: az amerikai kutatók külön altípusként határozzák meg a *Lóhús a hamburgerben* mondatát.³⁹ Ennek problémáját egy európai kevésbé tudja átérzeni, mivel bár nem általános a lóhús fogyasztása békeidőben nálunk sem, de nem is utasítjuk el annyira, mint Amerikában: nagyobb vásárcsarnokokban és különleges csemegéket árusító üzletekben ma is kaphat bárki lókolbászt, hacsak nincs elvi kifogása ellene. S bár a hamburger receptúrája szerint a húspogácsákat kizárólag marhahúsból szabad készíteni, tehát bármilyen más állat felhasználása „szentségtörésnek” számít, a hazai ingerküszöböt ez a blaszfémia csak csekély mértékben érte el.⁴⁰ A hamburgerek és más, feldolgozott húsból készült félkész vagy készételek azonban az utóbbi évtizedekben nálunk is egyre gyanúsabbá váltak, s ennek megfelelően megjelentek az ezzel kapcsolatos mondák is, például a húspogácsában talált egérfog vagy -csont történetei. Ennek oka a hazai vásárlási szokások megváltozása volt, a szupermarketek

³⁷ A korábban hivatkozott, egyedülként fellelt Fehér Klára-féle változat a szövegben rejtőző kígyóról egy szépirodalmi jellegű publicisztikában jelent meg. Fehér 1994.

³⁸ A távol-keleti árukkal szembeni idegenkedés és aggodalom, illetve a modern mondák közti összefüggésről: Fine 1989.

³⁹ Fine 1985: 70.

⁴⁰ Két magyar nyelvű változat is Amerikába lokalizálja az eseményeket: N. N. 1995a, 1995b (a két szöveg megegyezik); N. N. 2013.

hűtőpultjaiban, de akár a hentesnél készen kínált darabolt vagy darált húsról pedig sokszor nem lehet tudni, miből is van valójában.⁴¹ A vagdalt húsban vagy annak változataiban talált rágcsló- és rovarmaradványok esetei a feldolgozott élelmiszerek mögött álló nagy multinacionális cégekkel szembeni bizonytalanság kifejezői, különösen az utóbbi két-három évtizedben, amikor a szupermarketek és ezzel együtt a csomagolt félkész hús, valamint a gyorsétkezés nálunk is mind általánosabbá vált. Korábbi évtizedek sajtóanyagában a húskészítmények és a patkányok, csótányok szoros kapcsolata csak nyugati, főként amerikai kontextusban jelent meg idehaza.⁴²

A kapitalista élelmiszeripar egyik legsikeresebb és legjövődélmezőbb felfedezése az üdítőitalok forgalmazása volt, annak a jelszónak a megvalósítása, mi szerint: „Teremts igényt, és elégítsd ki azt!” A Coca-Cola, köszönhetően a cég kifinomult marketingjének, több mint száz éve az egyik legfontosabb és legsikeresebb amerikai *brand*, egyúttal a kapitalizmus minden pozitív és negatív sajátosságának szimbolikus megtestesítője, ezzel együtt mára az amerikai kultúra elidegeníthetetlen része. S bár egészségügyi és környezetvédelmi szempontok miatt újra és újra viták tárgya, a világ legtöbb részén a köré épített misztikus narratívahálózat hatására a modern életforma és az ezzel járó szabadságélmény követe. Másik jelentős újítás a 20. század elején a sör először üvegebe, később alumínium dobozba töltése, illetve tartósítása volt, ami lehetővé tette, hogy bárki bárhol bármikor fogyaszthassa az egyébként kényes, könnyen romló italt. A palackozott sör és az édes üdítők elterjedésének szinte automatikus velejárója volt a velük kapcsolatos mondák és híresztelések megjelenése a nyugati kultúrában. Az Egyesült Államokban gyűjtött kereskedelmi mondák között jelentős részesedése van a lefordíthatatlan szójátékkal „Coklore”-nak nevezett jelenségnek, vagyis a híres italmárkákkal kapcsolatos folklórtörténeteknek.⁴³

A palackokba került idegen tárgyak és állati maradványok sora végtelen, mint egy korábbi idézetben láthattuk, a cigarettacsiktól az üvegszilánkon át a fémhuladékig sok mindent találtak már például üvegekben is, illetve számos híresztelés látott ilyesmiről napvilágot. Igazi mondaszerű történet ezek közül, amely szerint egy épen maradt egértetemet – ritkán csótányt⁴⁴ – őriz meg az üveg, amit a fogyasztó csak odahaza, vagy a kocsmai, vendéglői asztalnál konstatál. A 20. század első felében, a palackozott italok megjelenésének idején több kártérítési per folyt az USA-ban ilyen esetek miatt, s még elmarasztaló ítélet is született. Rövid idő után azonban az ottani bíróságok is belátták, hogy többnyire mendemondáról, alaptalan vádaskodásról van szó.⁴⁵ Az *Egér a palackban*⁴⁶ mondai altípus hazai

⁴¹ Lásd a darabolt pulykaaprólékba keveredő egértetemről szóló történetet: N. N. 2006.

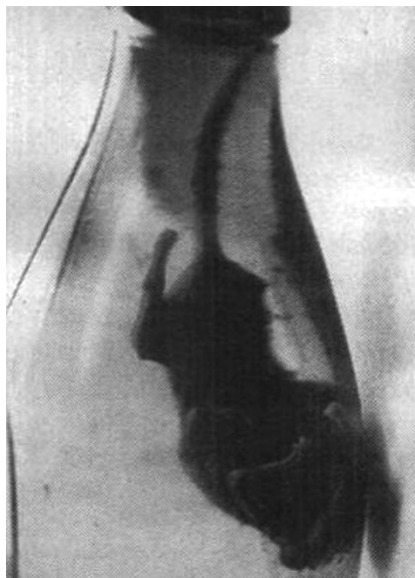
⁴² Lásd például: N. N. 1933d; N. N. 2001.

⁴³ A kifejezés Michael Belltől származik (1976). A Coca-Colának az amerikai folklórban játszott fontos szerepéről lásd még: Smith 1998.

⁴⁴ N. N. 1965.

⁴⁵ Fine 1979: 479–480.

⁴⁶ Az angol típuscím: *The Mouse in the Coke*. Brunvand 2001: 632–634. (Az oldalszámok az elektronikus kiadásra vonatkoznak.) Mivel nálunk nem jellemző az egér a kólában változat, egy általánosabb cím megadását láttam célszerűnek.

— (Egerek a sörben.) László Borbála feljelentést tett a IX. kerületi kapitányságon, hogy özv. Brtn Józsefné Vllóit 117. számú vendéglőjében vásárolt üveg sörben két egert talált. A vendéglősne beigazolta, hogy a sört Pál Henrik sörnagykereskedőtől bedugaszolt üvegekben vásárolta. A rendőrség az ügyet áttette a kerületi előljáráshoz.

2. kép. Egerek a sörben

Forrás: *Vas Népe* 1994. augusztus 9. 12.

megszokottá és mindennaposá vált hazánkban is, egyúttal valamelyest elvesztette misztikus karakterét.⁴⁹

Néhány példán jól tetten érhető, hogyan igyekeznek a sajtóban megjelenő mondák álcázni magukat, milyen eszközökkel vezetik félre az olvasóikat, miképpen próbálnak hiteles híreként megjelenni. 1917-ben a korszak olcsóbb napilapjainak egész sorában jelent meg a hír László Borbála esetével kapcsolatban, pontos nevet, címet is megjelölve. Elképzelhető, hogy a vádaskodás valóban megtörtént, de az már a maga idejében is ellenőrizhetetlen volt, hogy tényleg került-e egér a sörbe.

A tárgyalt mondatípus sajtóban való megjelenése, híreszteléssé vagy álhírré válása, akár komoly kellemetlenségeket is okozhat a kereskedelmi és vendéglátóipari szektor egyes tagjainak, ahogy ezt a kanadai folklorista, Paul S. Smith esettanulmánya is bizonyítja. Egy kisebb kanadai városkában működő, pár egységből álló gyorsétteremlánc kis híján tönkrement, amikor a helyi sajtó azt kezdte

sajtómegjelenéseinek egy része ezzel a motívummal egészül ki, amely szerint valaki Amerikában beperelt egy kereskedőt, vendéglóst vagy gyártó céget, mivel az általuk forgalmazott italban állati tetemet talált.⁴⁷

Mivel az üdítők kultúrája nálunk az amerikai vagy akár a nyugat-európai fejleményekhez képest megkésve és akadozva jelentkezett, ezzel szemben a sör fogyasztása a 20. század elejétől folyamatos emelkedést mutat, az egerek többnyire sörösüvegekből kerültek elő idehaza.⁴⁸ Magyarországon a kóla forgalmazása az 1960-as évek végén indult meg, nem sokkal a szocialista állam- és gazdasági berendezkedés megszilárdulását követően, ami rámutat a rendszer működésének ellentmondásaira, pontosan arra a tényre, hogy a szocialista gazdaság mennyire függött a világgazdaságtól. Mindenesetre, a magyar nyelvű sajtótermékek ekkor még nem hozták hírbe a Nyugat szellemét hordozó titokzatos barna italt, a kóla palackjaiból idegen testek nem kerültek elő. Az altípus hazai megjelenésének bizonyítékai a 2010-es évektől kerültek csak elő, amikor az édes frissítők fogyasztása

⁴⁷ N. N. 1933a, b, c.

⁴⁸ N. N. 1913a, b, c, d, e, f, g, h, i, j.

⁴⁹ Bazsó 2018.

terjeszteni, hogy az általuk forgalmazott készételekben állati maradványok vannak. A negatív sajtókampány és szóbeszéd hónapokig tartott, ami komoly forgalomkiesést és anyagi veszteséget okozott a cégnek. A híresztelés ugyan hirtelen támadt, de idővel feledésbe merült, s a vállalat megmenekült a csődtől.⁵⁰ Fine és Ellis az 1980-as években az USA-ban zajló „Corona-válság”-ot járták körbe. A mexikói eredetű vállalkozó által alapított Corona-sörgyár termékei kapcsán híre ment, hogy a munkások állítólag rendszeresen belevizelnek az üvegekbe. Mindez akkor történt, amikor a cég jelentős részesedést szerzett a piacon, még az Amerikában piacvezető Heinekent is maga mögé utasította.⁵¹ Egy másik esettanulmányban az észti folklorista, Eda Kalmre tárta fel több, a közelmúltban divattá vált ételféleség, így a zacskóban árult vegyes saláta, valamint a bébirépa feltűnésének, elterjedésének, majd egy nagyon gyakori – egyébként Magyarországon is ismert – álhírnek tulajdonítható népszerűtlenné válásának folyamatát. A mendemonda szerint a bébirépak nem fiatal növények, hanem nagyobbakból hozzák őket létre vegyszeres marás segítségével. A vegyszerek utóbb a zöldségben maradnak, s ártalmasak lehetnek az egészségre.⁵²

Schorr (Schor) Ottó szegedi hordógyáros és szesznagykereskedő nevét a 20. század első évtizedeiben több alkalommal is felkapta a helyi sajtó, volt például egy robbanás a pálinkaraktárában,⁵³ majd több lopási és csalási esetet is elszenvedett.⁵⁴ Egy alkalommal valaki feljelentette, mert palackozott sörében egeret – kettőt is – találtak.⁵⁵ A hír idővel az országos sajtót is bejárta.⁵⁶ A helyi lapban megjelenő tudósítások még viszonylag sok konkrétumot tartalmaztak, távolodva az eredeti helyszíntől, a fővárosi orgánumok már csak felszínesen adatoltak, de annál több narrációval jelentek meg. Hogy az eset valóban megtörtént-e, nem tudjuk, az azonban biztos, hogy az eljárást lefolytatták.⁵⁷ Schornak sikerült tisztázni magát a bíróságon, s azt is bizonyítani tudta, hogy az állatokat a konkurencia rejtette el a palackban, legalábbis a napi sajtó rövid hírei ezt tanúsítják.⁵⁸ Korántsem biztos, hogy így volt, ez mindössze egyike azon eseteknek, amelyek a kortárs mondaszerű történetek, híresztelések piaci szereplőket és folyamatokat befolyásoló hatását mutatják, vagy az ezirányú hasznosítás lehetőségét vetik fel. Az a feltételezés sem teljesen alaptalan, hogy a híresztelést maga Schorr Ottó indította el, hogy ezzel is lendítsen üzletén. A cégtulajdonos értett ugyanis a marketinghez: a 20. század első évtizedeiben rendre megjelentek hirdetései a helyi

⁵⁰ Smith 1984.

⁵¹ Fine–Ellis 2010: 168–172.

⁵² Kalmre 2019.

⁵³ N. N. 1908.

⁵⁴ Például: N. N. 1911.

⁵⁵ N. N. 1913a.

⁵⁶ A Szeged és Vidéke mellett a *Budapesti Hírlap*, *Az Ujság* és a *Pesti Hírlap* is közölt rövid cikket az esetről. *Borsszem Jankó* még kis verset is közölt az eseményekről.

⁵⁷ N. N. 1914.

⁵⁸ N. N. 1913d, 1913e.

sajtóban, amelyekben kiváló hordói vásárlására buzdította a bortermelőket, valamint pálinkái és sörei rendelésére a kocsmárosokat.⁵⁹

Hasonló esetet bemutató, valószínűleg kitalált történet jelent meg magyarul az 1990-es években, amely szerint valaki szándékosan tett egeret a sörébe, hogy ezzel kompromittálja a sörgyár igazgatóját.⁶⁰ A történet fikatív, illetve kompilált mivoltának gyanúját az is erősíti, hogy a két cikk majdnem szó szerint azonos szöveggel jelent meg két különböző napilapban a nyári uborkaszazon idején. A hasonló eset nem ritka, ennek azonban az a különlegessége, hogy a két szöveg más-más szerzői aláírással látott napvilágot, ráadásul mindkét néven élt adott időszakban közismert újságíró.⁶¹

Az amerikai kutatók magyarázata szerint a kereskedelmi mondák leginkább a nagy konszernnek ellen irányulnak, amelyek a piac uralására törnek, s az átlagosnál jobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, amit ki is használnak.⁶² A magyar viszonyok azonban hosszú ideig egészen mások voltak, sem az egymással konkuráló nagy termelő- és kereskedelmi vállalatok, sem pedig a szabad verseny nem volt jellemző, és a fogyasztói társadalom hátrányait is csak hírből ismertük. A modern mondákat az újságírók gyakran kontextualizálják, illetve magyarázzák. A *Fejér Megyei Hírlap* publicistája az 1980-as években az egerek jelenlétét a söröspalackokban kifejezetten a gyenge hazai sörgyártás bizonyítékának érezte.⁶³ Más újságírók a monda kontextusában a rossz higiénés körülmények, a sörösüvegek szennyezettsége, és egyáltalán, az ipari kapacitások hiányosságai miatt panaszkodtak.⁶⁴ Ugyanaz a történeteséma tehát egyszerre lehet két ellenkező előjelű probléma bizonyítója, alátámasztója is, ami a mondák társadalmi körülményekhez való igazodási képességének a bizonyítéka.

A hazai kínálatból az *Egér a palackban* altípus egy további, az előbb elmondottakat erősítő leágazását jelenti az, a mai internetes sajtó segítségével is gyűjthető monda, amely szerint az 1970–1980-as években az emberek szívesebben vették meg a Kőbányai Sörgyár termékeit zöld üvegben, mint barnában. Előbbi ugyanis világosabb volt, így könnyebben láthatóvá vált, ha idegen test került a folyadékba.⁶⁵

A modern mondák legfőbb sajátossága, hogy bennük a hagyományos mondák – akár évezredekre visszavezethető – motívumai jelennek meg aktualizált formában. Ahogy a 19–20. századi paraszti hiedelemtörténetekben a visszajáró halottak, a seprűn vagy tilon szálló boszorkányok, az éjszakai nyugtalanságot okozó lidércek

⁵⁹ N. N. 1923; N. N. 1942.

⁶⁰ Bodor 1994; Zöldi 1994.

⁶¹ Bodor Pál erdélyi születésű költő, publicista, a Kriterion Könyvkiadó szerkesztője, majd 1983-tól Magyarországon egyebek közt a *Magyar Nemzet*, illetve a *Népszabadság* munkatársa volt. Zöldi László (később Szentesi Zöldi László) több televíziós csatorna, illetve a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Hírlap* munkatársa volt.

⁶² Fine 1985.

⁶³ Peresztegi 1984.

⁶⁴ Király 1966; N. N. 1973; Thiery 1974; k. j. e. 1976; L. F. 1982; Sztankay 1983.

⁶⁵ N. N. 2020.

a túlvilági erők képviselőiként megjelenésükkel az emberi civilizációt támadják meg, úgy a kereskedelmi forgalomban vásárolt tárgyakba kerülő élő vagy holt állatok a 20–21. századi civilizáció higiéniai sztenderdjének megsértői. A hagyomány és a modernség találkozásának azonban más ütközőpontjai is megfigyelhetők ezekben a történetekben. Száz vagy kétszáz évvel ezelőtt még senki sem lepődött meg azon, hogy az ételei közelében valamilyen kártevő jelent meg, hiszen a rovarokkal és rágcsálókkal való együttélés a mindennapok része volt, tehát a 19. század első felének sajtójában hiába keresnénk a palackba zárt vagy pohárban lubickoló egerek történeteit. A 20. századra a kártevőkkel szembeni küzdelemre is iparág épült: az újságok tele vannak a patkányok, poloskák stb. irtására specializálódott szakemberek hirdetéseivel, ez a szolgáltatás ekkor már bárki számára megvásárolható volt. A helyzetet hüen örökíti meg a Karinthy Frigyes által írt – vagy neki tulajdonított – szellemes, vélhetően fiktív hirdetésszöveg, amely a városi folklór részévé vált: „Drámát legjobban Shakespeare, poloskát Dietrichstein írt [sic].” A 19–20. század fordulójára a nyugati kultúrában rendkívül fontossá vált a higiénia, amivel elértük, hogy hétköznapjainkat a kártevők mellett a kórokozók se veszélyeztessék. A 20–21. századi ember számára ezért aztán egy apró állat ételben vagy italban való megjelenése nem csupán a civilizáció megsértésével, hanem a fertőzés lehetőségével is egyenértékű. Továbbá ez az adott termék nem megfelelő higiénés hátterére, a gyártó hanyagságára, megbízhatatlanságára utal, ami fakadhat a kapitalista vállalkozók vélt vagy valós kapzsiságából épp úgy, mint a szocialista nagyvállalatokban uralkodó rendszerszintű káoszról.

A sör és a rágcsáló összekapcsolódásának további jelentésrétege lehet az ital, illetve a részegség és az elállatiasodás közti analógia. Tinódi Lantos Sebestyén *Sokféle részegségről* című énekében különböző állatokhoz hasonlítja az ittas embereket.⁶⁶ A költemény maga is egy régi hagyományt örökít meg.⁶⁷ A kapatos ember állati mivoltát a nyelv is tükrözi, amikor a disznóhoz hasonlítja. A sertések és a szenny közti asszociáció közismert, ahogyan a rágcsálókat is a tisztátalansággal és a fertőzésveszéllyel hozza összefüggésbe a köztudat, nem teljesen alaptalanul.⁶⁸ A „leissza magát a sárga földig” formula szintén a szenny és a sár képeit kapcsolja az ittas emberhez. Az alkoholfogyasztás és az ember állati ösztöneinek feledése, illetve a részeg ember tisztátalanná válása képszerűen jelenik meg tehát az üvegben található, szó szerint és átvitt értelemben is elázott egerekről szóló elbeszélésekben. A kortárs mondák egy másik, szintén nem elhanyagolható sajátossága ugyanis az erkölcsi normák megerősítésének szándéka, – szó szerint és átvitt értelemben is – a józanságra intés.⁶⁹ Az *Egér a palackban* monda tehát társa-

⁶⁶ RMKT III. 1881: 263.

⁶⁷ Lammel–Nagy 2001: 309–310.

⁶⁸ Vigh (szerk.) 2019: 73–79.

⁶⁹ A mesék és mondák normatív szabályozó szerepéről sokféle elmélet született, egyes vélemények szerint például a teljes Grimm-mesegyűjtemény erkölcsi alapelvek lefektetését és elmélyítését célozza. A modern mondák kapcsán ezt a funkciót már Brunvand is az alapvetőek között említette. Brunvand 1981: 10.

dalmi problémákra is reflektál: az üveges sör kiskereskedelmi forgalmazása jelentősen megkönnyítette, illetve természetessé tette a szeszhez való hozzáférést, ami fokozta az alkoholizmus problémáját.

Az üvegekben talált egerek és más állatok bizarr jelenetei az ivásztattól való elriasztásként is értelmezhetők. Az epikus folklórszövegek jelentős hányadát teszik ki ugyanis a hagyományos formák esetében is az ijesztő történetek – főként mesék –, amelyek a gyerekek és a fiatalok különböző veszélyektől való megóvását szolgálták egykor.⁷⁰ Ezek legközismertebb és talán legképletesebb példája a *Piroska és a farkas* történet. A kortárs folklórban is megjelenik ez a funkció: a modern mondák egyik nagy tematikus csoportját jelentő úgynevezett *tinédzser-horror* történetek olyan apró normasértési eseteket mutatnak be, amelyek tragikus véget érnek. Egyik lehetséges interpretációjuk szerint ezek valójában modern ijesztőmesék, amelyekben a fiatalokra leselkedő veszélyekre igyekeznek felhívni a figyelmet a mindenkori elbeszélők.⁷¹

* * *

Az ételben vagy italban talált állatokról és állati maradványokról szóló elbeszélések feltehetően az emberek bolti árukkal szembeni bizalmatlanságát, elsősorban a gyenge minőség okozta, esetleg a rejtőzködő kórokozóktól és veszélyes vegyi anyagoktól való félelmeit jelenítik meg.⁷² A két utóbbi sokszor ellentmondásban van egymással, hol attól félünk, hogy az ételbe kórokozó kerül, hol meg attól, hogy a kórokozók elleni védekezésül használt vegyszerek károsíthatják szervezetünket. Az ehhez hasonló ellentmondások nagyon gyakoriak ebben a műfajban.

A fentiek mellett a kapitalizmus ellentmondásaival, a nagyvállalatok önzésével és esetleges gondatlanságaival, túlkapásaival szembesülő egyén aggodalmát testesítik meg, illetve vizualizálják ezek az elbeszélések. A sörben ázó egértetek története azonban már akkor is ismert volt, amikor még kis kézműves cégek gyártották az italt Magyarországon, amikor a fogyasztói társadalom és a multinacionális cégek kiépülése még csak a kezdeteknél járt. A szocializmus évtizedei alatt is számos variánsa látott napvilágot, abban a korszakban, amikor a magyar gazdaság nem volt részese a szabadversenyos kapitalizmusnak, egyes nagyvállalatok monopolhelyzete pedig nem tett jót az áruk minőségének. Így ebben az időben a kereskedelmi mondák az egyoldalú, piaci versenyt nélkülöző állami vállalatok nyújtotta alacsony színvonallal szembeni ellenérzéseknek adtak hangot. Bár az egyes kultúrkörök étkezési szokásai, gazdasági és kereskedelmi viszonyai különböznek, s változásuk is eltérő ütemben zajlott, a rugalmasan alkalmazkodó mondák sokféle ellentmondás lefedésére lehetnek alkalmasak.

⁷⁰ Kovács 1979.

⁷¹ Crane 1977.

⁷² Fine–Turner 2000: 646.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Bazsó Dávid 2018: Gyomorforgató: döglött egér lapult a kólás palackban. *Blikk* 2018. április 2. <https://www.blikk.hu/aktualis/kulfold/doglott-eger-lapult-akolas-palackban/spcfnxh> – utolsó letöltés: 2022. október 4.
- Bodor Pál 1994: Egér a palackban. *Hajdú-Bihari Napló* 1994. szeptember 1. 6.
- Borsodi Artilla 2018: Csirketollakat találtak a Szlovákiából érkezett csomagolt virsliben. *Magyar Idők* 2018. november 8. 6.
- Fehér Klára 1994: A szőnyeg. *Ezredvég* (4.) 2. 11–12.
- k. j. e. 1976: Részeges egér. *Népszava* 1976. augusztus 18. 8.
- Király F. 1963: Jó egy üveg sör. *Hajdú-Bihari Napló* 1963. július 23. 3.
- Kovács István muzsalyi lakos 1991: Egér volt a sörben. *Beregi Hírlap* 1991. március 21. 3.
- L. E. Fotó B. S. 1994: Egér a sörben. *Vas Népe* 1994. augusztus 9. 12.
- L. F. 1982: Egér a palackban. *Vas Népe* 1982. december 29. 1.
- N. N. 1908: Robbanás. *Szeged és Vidéke* 1908. február 19. 7.
- N. N. 1911: Inczédy, az álépítész. *Szegedi Napló* 1911. december 29. 9.
- N. N. 1913a: Egerek a sörben: Száz korona bírság. *Szeged és Vidéke* 1913. április 10. 4.
- N. N. 1913b: Egér a sörös üvegben. *Magyarország* 1913. április 12. 12.
- N. N. 1913c: Egy üveg sör két egérrel. *Pesti Hírlap* 1913. április 12. 10.
- N. N. 1913 d: Veszedelmes sör. *Pesti Napló* 1913. április 12. 12.
- N. N. 1913e: Egerek a sörben. [Vers] *Borsszem Jankó* 1913. április 20. 11.
- N. N. 1913f: Egér a sörben: Fölmentett nagykereskedő. *Szeged és Vidéke* 1913. június 5. 4.
- N. N. 1913g: Egerek a sörben. *Népszava* 1913. június 8. 13.
- N. N. 1913h: Egerek a sörben. *Pesti Hírlap* 1913. június 27. 14.
- N. N. 1913i: Egér a sörben. *Az Ujság* 1913. június 27. 12.
- N. N. 1913j: Mi van a sörben? *Budapesti Hírlap* 1913. augusztus 19. 11.
- N. N. 1914: Aki palaczkozott üvegben oly sört hoz forgalomba, melyben döglött egér találtatott, a közegészségügyi [sic!] törvénybe ütköző kihágást követ el. *Magyar Közigazgatás* 1914. április 5. 2–3.
- N. N. 1915a: Egér a sörben. *Az Ujság* 1915. február 17. 16.
- N. N. 1915b: Egér a sörben. *Pesti Hírlap* 1915. február 18. 13.
- N. N. 1917a: Egerek a sörben. *Pesti Hírlap* 1917. január 13. 10.
- N. N. 1917b: Egerek a sörben. (László Borbálát feljelentették.) *Az Ujság* 1917. január 13. 11.
- N. N. 1917c: Egér a sörben. (László Borbálát feljelentették.) *Budapesti Hírlap* 1917. január 13. 10.
- N. N. 1917d: Egerek a sörben. (László Borbálát feljelentették.) *Alkotmány* 1917. január 13. 11.
- N. N. 1923: Szőlős gazdák figyelmébe. *Szegedi Friss Ujság* 1923. szeptember 4. 4.
- N. N. 1929: Egér a palackban. *Amerikai Magyar Népszava* 1929. szeptember 6. 1.
- N. N. 1933a: (35.000 dollárt kér egy egérért) *Új Nemzedék* 1933. október 10. 5.
- N. N. 1933b: (35.000 dollárt kér egy egérért) *Esti Kurír* 1933. október 10. 6.
- N. N. 1933c: Egér a palack sörben. *Magyarország* 1933. október 11. 9.
- N. N. 1933d: Aki egy egéren keres többezer dollárt. *Magyar Hírlap* 1933. november 26. 15.
- N. N. 1942: Boroshordókat [...] ajánl... *Szegedi Új Nemzedék* 1942. augusztus 30. 12.

- N. N. 1965: Csótány a sörben. *Vas Népe* 1965. június 10. 6.
- N. N. 1973: Egér a sörben. *Népszava* 1973. november 15. 5.
- N. N. 1992: Egér a sörben. *Kisalföld* 1992. augusztus 22. 20.
- N. N. 1995a: Hamburger patkányhúsból. *Magyar Szó* 1995. február 2. 11.
- N. N. 1995b: Kísérleti hamburger. *Esti Hírlap* 1995. január 25. 8.
- N. N. 2001: Patkányfej hamburgerben. *Napló* 2001. március 30. 20.
- N. N. 2006: Valaki beletette az egeret. *Zalai Hírlap* 2006. január 27. 5.
- N. N. 2010: Csótányos hamburger. *Kisalföld* 2010. december 24. 24.
- N. N. 2013: Lóhúst találtak a hamburgerben. *Népszava* 2013. január 17.
- N. N. 2020: Egér a sörben, avagy ezért fogytak jobban a zöld üveges sörök anno. *Magyarország.hu* 2020. október 6. <https://www.magyarorszagom.hu/eger-a-sorben.html> – utolsó letöltés: 2022. október 4.
- Peresztegi T. Ferenc 1984: „Minden megoldás érdekel” jeliére. Igazságfélék a sörről és az új palackozóról. *Fejér Megyei Hírlap* 1984. október 20. 7.
- Román Dénes 1961: Több gondosságot, kevesebb bosszúságot! Sör, kacsá – hulladékkal. *Hajdú-Bihari Napló* 1961. június 27. 3.
- Sztankay József 1983: Mutogatás és közerkölcs. *Népszava* 1983. március 2. 3.
- Thiery Árpád 1974: A rend és a fegyelem állapota. *Népszava* 1974. január 6. 3.
- Varga Irén 2000: Köröm volt a tablettában. *Vas Népe* 2000. január 27. 5.
- Zöldi László 1994: Egér a palackban. *Délvilág* 1994. augusztus 12.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bell, Michael L. 1976: Cokelore. *Western Folklore* (35.) 1. 59–64. <https://doi.org/10.2307/1499155>
- Blank, Trevor J. (ed.) 2009: *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Logan. <https://doi.org/10.2307/j.ctt4cgrx5>
- Brednich, Rolf Wilhelm (Hg.) 1991: *Die Spinne an der Yucca-Palme, Die Maus im Jambo-Jet: Sagenhafte Geschichten von heute*. München.
- Brednich, Rolf Wilhelm (Hg.) 1993: *Das Huhn mit dem Gipsbein: Neueste Sagenhafte Geschichten von heute*. München.
- Brunvand, Jan Harold 1981: *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*. New York – London.
- Brunvand, Jan Harold 2001: *Encyclopedia of Urban Legends*. 2. kiad. Santa Barbara.
- Crane, Beverly 1977: The Structure of Value in “The Roommate’s Death”: A Methodology for Interpretive Analysis of Folk Legend. *Journal of the Folklore Institute* (14.) 3. 133–149. <https://doi.org/10.2307/3814069>
- Dégh, Linda 1970: The “Belief Legend” in Modern Society: Form, Function and Relationship to Other Genres. In: Hand, Wayland D. (ed.): *American Folk Legend: A Symposium*. Berkeley – Los Angeles – London, 55–68. <https://doi.org/10.1525/9780520313217-006>
- Dégh, Linda 2001: *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington.

- Dorson, Richard M. 1978 (ed.): *Folklore in the Modern World*. The Hague – Paris. <https://doi.org/10.1515/9783110803099>
- Ellis, Bill 1983: “De Legendis Urbis”: Modern Legends in Ancient Rome. *Journal of American Folklore* (96.) 2. 200–208. Magyarul: Ellis, Bill 2020: De Legendis Urbis: Modern mondák az ókori Rómában. (Ford. Mikos Éva.) *Doromb Közköltészeti Tanulmányok* 8. 17–27. <https://doi.org/10.2307/540293>
- Fine, Gary Alan 1979: Cokelore and Coke Law: Urban Belief Tales and the Problem of Multiple Origins. *Journal of American Folklore* (92.) 4. 477–482. <https://doi.org/10.2307/540512>
- Fine, Gary Alan 1980: Kentucky Fried Rat: Legends and Modern Society. *Journal of the Folklore Institute* (17.) 2–3. 222–243. <https://doi.org/10.2307/3813896>
- Fine, Gary Alan 1985: The Goliath Effect: Corporate Dominance and Mercantile Legends. *Journal of American Folklore* (98.) 1. 63–84. <https://doi.org/10.2307/540877>
- Fine, Gary Alan 1986: Redemption Rumors: Mercantile Legends and Corporate Beneficence. *Journal of American Folklore* (99.) 2. 208–222. <https://doi.org/10.2307/539973>
- Fine, Gary Alan 1989: Mercantile Legends and the World Economy: Dangerous Imports from the Third World. *Western Folklore* (48.) 2. 153–162. <https://doi.org/10.2307/1499689>
- Fine, Gary Alan – Turner, Patricia 2000: Contemporary Legends and Claims of Corporate Malfeasance: Race, Fried Chicken, and the Marketplace. *DePaul Law Review* (50.) 2. 635–646.
- Fine, Gary Alan – Ellis, Bill 2010: *The Global Grapevine: Why Rumors of Terrorism, Immigration, and Trade Matter*. Oxford – New York.
- Fischer, Helmut 1991: Kontinuität oder Transformation: Die mündliche Volksüberlieferung im Zeichen der Massenkultur. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde = Archives suisses des traditions populaires* (87.) 1–2. 93–106.
- Gerndt, Helge 1988: Sagen und Sagenforschung im Spannungsfeld von Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Ein erkenntnistheoretischer Diskurs. *Fabula* (29.) 1. 1–20. <https://doi.org/10.1515/fabl.1988.29.1.1>
- Gerndt, Helge 1995: Vermischtes: Die Zeitungsnachricht als Sage. In: Carola Lipp (Hg.): *Medien populärer Kultur: Erzählung, Bild und Objekt in der volkskundlichen Forschung: Rolf Wilhelm Brednich zum 60. Geburtstag*. Frankfurt – New York, 48–59.
- Gunst Péter 1987: *A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között*. Budapest.
- Hoffmann Tamás 2001: *Európai parasztok. Életmódjuk története II. Az étel és az ital*. Budapest.
- Ispán Ágota Lidia 2020: *A város és vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Budapest.
- Kalmre, Eda 2018: Salad Rinsing and Baby Carrots: Mercantile Rumors in Contemporary Society. In: Kalmre, Eda: *What a Wonderful World of Legends! Articles on rumours and legends*. Tartu, 223–247.
- Klintberg, Bengt af 1985: Legends and Rumors about Spiders and Snakes. *Fabula* (26.) 3–4. 274–287. <https://doi.org/10.1515/fabl.1985.26.3-4.274>
- Kovács Ágnes 1979: ijesztőmese [szócikk]. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 2. F–K. Budapest, 622–623.

- Kovács Teréz 2020: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. 2. jav. kiadás. Budapest.
- Koven, Mikel J. 2008: *Film, Folklore and Urban Legends*. Lanham – Toronto – Plymouth.
- Krekó Péter 2022: *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció*. Budapest.
- Lammel Annamária – Nagy Ilona (szerk., előszó., jegyz.) 2001: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Budapest.
- Levenstein, Harvey 2013: *Fear of Food: A History of Why We Worry about What We Eat*. Chicago. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226473734.001.0001>
- Longstreth, Richard 2019: Retail Development and Urban Form in the United States during the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: Stobart, Jon – Howard, Vicki (eds): *Routledge Companion to the History of Retailing*. London – New York. <https://doi.org/10.4324/9781315560854-4>
- Mahoney, Carolyn 2015: *Health, Food and Social Inequality: Critical Perspectives on the Supply and Marketing of Food*. London – New York. <https://doi.org/10.4324/9781315754987>
- Marinov Iván – Dezső András – Pál Attila 2008: *Legendavadászat: Szóbeszéddek, tévhitek, átverések nyomában*. Budapest.
- Mikos Éva 2021: Banánkigyó, banánpók – kortárs mondák, régi hiedelmek. *Doromb Közköltészeti Tanulmányok* 9. 111–140.
- Mikos Éva 2022: A magyar mondakutatás fehér foltja 2.0: A modern monda és rokonai a 21. század folklórájában. *Ethnographia* (133.) 1. 22–49.
- Mullan, Patrick B. 1970: Department Store Snakes. *Indiana Folklore* (3.) 2. 214–228.
- Nagy Ilona 2006: A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák. *Ethno-Lore* (23.) 397–435.
- Papp Imre 2014: Párizs élelmiszerfogyasztása és élelmiszerellátása a 18. század végén. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): *A piacok a történelemben és a társadalomban*. Budapest, 162–174.
- Peck, Andrew – Blank, Trevor J. (eds) 2020: *Folklore and Social Media*. Logan. <https://doi.org/10.7330/9781646420599>
- RMKT III = Régi Magyar Költők Tára III. 1881: *Tinódi Sebestyén összes művei 1540–1555*. (Közvetési: Szilády Áron.) Budapest.
- Russel, Frank 2011: *Newslore: Contemporary Folklore in the Internet*. Jackson. <https://doi.org/10.14325/mississippi/9781604739282.001.0001>
- Shojaie Kawan, Christine 1995: Contemporary Legend Research in German-Speaking Countries. *Folklore* (106.) 1. 103–110. <https://doi.org/10.1080/0015587X.1995.9715904>
- Smith, Paul S. 1984: The Receiving End: When Legend Becomes Rumor. In: Smith, Paul S. (ed.): *Perspectives on Contemporary Legend. Proceedings of the Conference on Contemporary Legend. Sheffield, July 1982*. Sheffield, 197–215.
- Smith, Paul S. 1998: Medicine and Morals: The Case of Coca-Cola. In: *Traditional/Alternative/Complementary Health Care Issues and Society: Proceedings of VIII International Conference Traditional Medicine and Folklore held in St John's Newfoundland, Canada, 1994. Volume 2: Lifestyles and social change*. St. John's, 185–204.
- Szilágyi István 1986: *Régi boltok krónikája. A pest-budai kereskedelem történetéből*. Budapest.
- Vígh Éva (szerk.) 2019: *Állatszimbólumtár*. Budapest.